

öğelerini kendine uyduruyor, bu sebeple bireylerin zihniyeti ve toplumun işleyişi aynı kalyordu. Turhan'ın analizine göre bu hayal kırıklığının doğurduğu aşağılık duygusu kültürün kendini savunma ve seçici olma gücünü kaybetmesine, değişmelerin rastgele yapılmasına, kültür öğeleri arasında ortaya çıkan tutarsızlıkların toplumsal işleyişi bozmasına yol açıyordu.

Avrupa'ya yönelişte ve Türkiye'nin değişiminde bilimi kavramadan ve bilime toplumsal işlevini kazandırmadan bir yere varılamayacağını vurgulayan Mümtaz Turhan, bu görüşüyle Avrupa kavramını kendinden önce Avrupa'yı görüp etkilenen bütün siyaset ve fikir adamlarından farklı bir ağırlık noktasına oturtmuştur. Modernleşmede bilimin yanında hukuk ve demokratik hürriyeti önemli görmüş, Türk düşünce hayatının ve ülke yönetiminin dikkatini bu noktaya ısrarla çekmeye çalışmış, bu çabasının mantık temelini açıklamıştır. Hem bilimsel araştırmacıların hem de bilim zihniyetli uzman meslek adamlarının ve uygulamacıların yetişmesine imkân sağlamak için eğitimde köklü bir değişimi gerekli görmüş, bu işin uzun vadeli olduğunu belirtmiştir. Değişimin önce üniversite düzeyinde öğretim ve araştırmanın niteliğini yükseltme noktasından başlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Öğretmenler de üniversitelerde yetişeceğine göre ilk ve orta öğretimin kalitesi üniversitenin kalitesine bağlıdır. Ayrıca kaliteli üniversitelerde yetişecek uzman meslek adamları ve uygulamacılar, araştırmacı bilim adamlarının verileri ışığında toplum hayatının etkinliğini ve ekonomik verimliliğini yükseltecek, sonuçta artan malî güç ilk ve orta öğretime daha büyük yatırımlar yapmayı kolaylaştıracaktır. Bu sebeple ilk şart olarak yurt dışına sistemli biçimde her öğrenim dalında yoğun sayıda öğrenci gönderilmesini ve onların dönüşlerinde etkinlikle çalışacakları araştırma enstitülerinin yabancı uzmanlar yönetiminde kurulmasını önermiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da modern çağı başlatan yeni bilim zihniyetini kavrayamadığını ve zamanında bu gelişme yoluna giremediği için geri kaldığını, dolayısıyla güçsüzleştiği ve sonuçta ortadan kalktığını söylemiştir. Türk milletinin kendini yeniden inşa etmek zorunda kaldığını belirtmiş ve birleştirici bir millet sevgisiyle bilime dayanmanın tek çare olduğunu ifade etmiştir. Mümtaz Turhan iki bakımdan Ziya Gökalp çizgisinin devamıdır. Birincisi, bilime dayanarak toplum kurumlarının değişen ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yenileştirilmesi, ikincisi aydın ve halk bütünlüğünün sağlanması, modern millet yapısının bir gereği olarak bütün milleti birleştirecek bir millî kültürün oluşturulmasıdır. Ölümünün otuzuncu yılında Ziya Gökalp hakkında *Türk Yurdu* dergisinde çıkan yazısında (Kasım 1954) Turhan, Ziya Gökalp'in bıraktığı yerden devam etmenin idraki içinde, "Millî oluşun tarihi seyrini çizen hadiseleri birbirine bağlamak zaruretini duyan bir ilim adamı için Ziya Gökalp'siz bugünkü Türkiye'yi düşünmek çok güçleşir" demiştir.

Mümtaz Turhan'ın şahsiyetinde bir mimari eserin hayranlık uyandıran sağlam yapısı ve estetik âhengi vardı. Hassas bir gözlemci olduğu halde kısa süreli izlenimlerine göre hareket etmezdi. Davranışlarının ortaya çıktığı şartları ve zaman boyutundaki gelişmesini dikkate alır, böylece kanaatlerini kontrol ederdi. Sıradan insanları şiddetli tepkilere sevk edebilecek durumlarda tepkisini hissi bir üslupla değil karşısındakinin aklını kullanarak anlayabileceği ve kabul edebileceği biçimde dile getirirdi. Başkalarının hata ve kusurlarını bazan zarafetle birleşen tatlı bir babacanlıkla, bazan da üzüntü çizgisi taşıyan sabır ve anlayış dolu bir sessizlikle karşılardı. Mütevazı ve kibardı. Tevazuu gerçekten büyük bir insanın tabiiiliğinden ve sadeliğinden ibaretti. Kibarlığı yapmacıktan uzak, hassas, iyi kalpli ve mert bir insanın düşünceliği olarak kendini belli ediyordu. Bencilikten arınmış, olgun bir ağır başlılık kendi iç dünyasını kolayca açmayan, fakat başkalarınıninkine de karışmaya özen gösteren bir şahsiyete sahipti. Fikirlerini söylerken ses tonundan düşünmeye devam ettiği anlaşılır ve insan farkına varmadan onunla birlikte düşünmeye başlardı. Yanındakilere, yetiştirmekte olduğu gençlere ne vatan millet sevgisinden ne ahlaktan ne de bilim zihniyetinden söz etmiş, tutum ve davranışlarıyla, düşünce biçimiyle, eserleriyle örnek olmaya çalışmıştır.

Mümtaz Turhan'ın şahsiyetinde bir mimari eserin hayranlık uyandıran sağlam yapısı ve estetik âhengi vardı. Hassas bir gözlemci olduğu halde kısa süreli izlenimlerine göre hareket etmezdi. Davranışlarının ortaya çıktığı şartları ve zaman boyutundaki gelişmesini dikkate alır, böylece kanaatlerini kontrol ederdi. Sıradan insanları şiddetli tepkilere sevk edebilecek durumlarda tepkisini hissi bir üslupla değil karşısındakinin aklını kullanarak anlayabileceği ve kabul edebileceği biçimde dile getirirdi. Başkalarının hata ve kusurlarını bazan zarafetle birleşen tatlı bir babacanlıkla, bazan da üzüntü çizgisi taşıyan sabır ve anlayış dolu bir sessizlikle karşılardı. Mütevazı ve kibardı. Tevazuu gerçekten büyük bir insanın tabiiiliğinden ve sadeliğinden ibaretti. Kibarlığı yapmacıktan uzak, hassas, iyi kalpli ve mert bir insanın düşünceliği olarak kendini belli ediyordu. Bencilikten arınmış, olgun bir ağır başlılık kendi iç dünyasını kolayca açmayan, fakat başkalarınıninkine de karışmaya özen gösteren bir şahsiyete sahipti. Fikirlerini söylerken ses tonundan düşünmeye devam ettiği anlaşılır ve insan farkına varmadan onunla birlikte düşünmeye başlardı. Yanındakilere, yetiştirmekte olduğu gençlere ne vatan millet sevgisinden ne ahlaktan ne de bilim zihniyetinden söz etmiş, tutum ve davranışlarıyla, düşünce biçimiyle, eserleriyle örnek olmaya çalışmıştır.

Eserleri: Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübî Bir Tetkik (İstanbul 1941), **Kültür Değişmeleri** (İstanbul 1951), **Marifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri** (İstanbul 1954), **Garplılığın Neresindeyiz?** (İstanbul 1958, 1980), **Toprak Reformu ve Köy Kalkınması** (İstanbul 1964), **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma** (İstanbul 1965), **Üniversite Problemi** (İstanbul 1967). Ayrıca E. Kretschmer'den **Beden Yapısı ve Karakter** (İstanbul 1942), W. Peters'ten **Ergenlik ve Delikanlılık Çağı** (İstanbul 1944), D. Krech ve R. S. Crutchfield'den **Cemiyet İçin-**

de Fert (I-II, İstanbul 1970) adıyla çeviriler yapmıştır. *Psychologische Forschung, Psychologische Beitrage, Tecrübî Psikoloji Çalışmaları, Sosyoloji Dergisi* gibi yayınlarda deneysel psikoloji, sosyal psikoloji ve kültür değişmelerine ilişkin makaleler yayımlanmış, *Millet, Kültür Haftası, Bilgi, İstanbul, Sebülürreşad ve Türk Yurdu* dergilerinde eğitim, sosyal hayat, fikir ve sanat meseleleriyle, kültür ve medeniyetle ilgili yazılar yazmıştır (makalelerinin listesi için bk. Korkmaz, I, 737-738; Küçük, s. 137-147). Bilim zihniyetini tanıtmak, entelektüel ve sosyal meselelerin incelenmesine bilimin objektif yaklaşımını getirmek amacıyla kendisinin 1957'de çıkarmaya başladığı *Ölçü* dergisi ancak dört sayı yayımlanabilmiş, dergilerdeki yazılarından bir kısmı kitaplarının bazı bölümlerini oluşturmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya 1966, II, 761-765; Hasan Küçük, *Türk Milliyetçiliğinin Büyük Önderlerinden Prof. Dr. Mümtaz Turhan*, İstanbul 1977; Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*, İstanbul 1998, s. 12-38; a.m.f., *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, Ankara 1999, tür.yer.; a.m.f., *Mümtaz Turhan*, Ankara 2002; Murat Yılmaz, "Mümtaz Turhan", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce V: Muhafazakârlık* (haz. Ahmet Çiğdem), İstanbul 2003, s. 192-203; Abdullah Korkmaz, "Mümtaz Turhan", *Türkiye'de Sosyoloji: İsimler-Eserler* (haz. M. Çağatay Özdemir), Ankara 2008, I, 703-738; Ülker Akkutay, "Mümtaz Turhan'ın Maarif Konusundaki Görüşleri", *DTCFD, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan* sayısı (1982), s. 17-52; Süleyman Büyükkaracı, "Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın 'Garplılığın Neresindeyiz' Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25. Yıl özel sayısı (Konya 2000), s. 15-29; Ayşe Azman, "Niyazi Berkes-Mümtaz Turhan: Türk Modernleşmesine İki Bakış", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Ankara 2001, s. 29-46.

YILMAZ ÖZAKPINAR

TURHAN SULTAN

(ö. 1094/1683)

IV. Mehmed'in annesi vâlide sultan.

Rus asıllı olup 1627'de doğduğu ve on iki yaşında Kırım Tatarları'na esir düşerek Kör Süleyman Paşa tarafından Kösem Sultan'a hediye edildiği söylenir. Hatice Turhan ismini kendisine Kösem Sultan'ın verdiği ileri sürülmüşse de Osmanlı tarihçisi Uşşâkizâde İbrâhîm duyumlarına dayanarak Turhan (Tarhan) ismini önce, Hatice ismini sonra aldığı yazmıştır (*Zeyli Şekâik*, s. 612). Kaynaklarda adı Turhan Hatice, yeni araştırmalarda Hatice Turhan şeklin-

TURHAN SULTAN

de geçer. Haremde yetişen ve Sultan İbrâhim'e sunulan ilk câriye olan Turhan Sultan, on beş yaşlarında 2 Ocak 1642'de IV. Mehmed'i dünyaya getirince haseki sultan unvanını aldı. Şehzadenin doğumu Osmanlı sülâlesinin kesilme tehlikesini ortadan kaldırdığı için büyük coşkuyla kutlandı. Sarayda eğitimiyle özel olarak I. Ahmed'in kızı Âtike Sultan görevlendirildi. Haseki sultanlık dönemi parlak geçmedi; oğlu IV. Mehmed'in tahta çıkışıyla (18 Receb 1058 / 8 Ağustos 1648) vâlide sultan oldu ve bu unvanı ölümüne kadar otuz beş yıl taşıdı.

Turhan Sultan'ın Osmanlı Devleti'nin oldukça sıkıntılı bir döneminde başlayan vâlide sultanlığının ilk sekiz yılı içeride ve dışarıda büyük çalkantılarla geçti. Bu dönemin ilk üç yılında, IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in anneleri sıfatıyla yirmi beş yıldan beri vâlide sultan olan Kösem Sultan'ın nüfuzu karşısında geri planda kaldı. Aslında IV. Mehmed'in cülûsuyla birlikte Eski Saray'a gitmesi gerekirken kendisini destekleyen devlet adamlarının uygun görmesiyle babaanne olarak çocuk padişaha nâibelik yapmak üzere sarayda kaldığı için Kösem Sultan "büyük / kebîr / koca vâlide", Turhan Sultan "küçük vâlide / vâlide-i sagir" diye anıldı. Bu yıllarda Harem Dairesi âmirliği de Kösem Sultan'ın elindeydi. Kösem Sultan'ın maaşı yevmiye 3000, Turhan Sultan'ın 2000 akçe idi.

Kösem Sultan'ın Yeniçeri Ocağı ağaları ile iş birliği içerisinde bulunduğu büyük vâlidelik döneminde söz konusu ağalar yönetime hâkim oldu. Zamanla küçük vâlide'nin etrafında da eski başlala Süleyman Ağa, padişah hocası Reyhan Ağa ve musâhib İsmâil Ağa gibi önde gelenlerden olu-

şan bir taraftar grubu ortaya çıktı. Böylece taraflar arasında nüfuz mücadelesi başladı. IV. Mehmed döneminin dördüncü vezîriâzamı Siyavuş Paşa devrinde vezîriâzamanın ocak ağalarının tahakkümüne karşı direnmesiyle baş gösteren sıkıntı, Turhan Sultan'ın etrafında toplanmış saray ağaları ile Kösem Sultan'ın iş birliği içerisinde bulunduğu ocak ağalarını karşı karşıya getirdi. Ocak ağaları, Kösem Sultan'ın tahrikiyle Turhan Sultan taraftarı bazı ağaları bertaraf etmek üzere harekete geçti. Bu durum, sarayın Harem ve Enderun mensuplarında Kösem Sultan'a karşı büyük bir infiale yol açtı. IV. Mehmed'in büyük vâlide tarafından zehirlenerek Şehzade Süleyman'ın (II.) tahta geçirilmek istendiği haberi, Kösem Sultan'ın câriyelerinden olup iki vâlide ile temasta bulunan Melekî Kalfa tarafından Turhan Sultan'a bildirilince ortaklık iyice karıştı. Turhan Sultan yanlısı on dört ağanın onayı ile Kösem Sultan'ın katli kararlaştırıldı. Lala Süleyman Ağa'nın (Lala Süleyman Ağa, bazı araştırmalarda 1704'te Dârüssaâde ağalığına getirilen Uzun Süleyman Ağa ile karıştırılmıştır; Ahmed Resmî, s. 55-56, 62-63) girişimleriyle Kösem Sultan'ın hayatına son verildi (16-17 Ramazan 1061 / 2-3 Eylül 1651), taraftarı olan ağalar da katledildi. Böylece Turhan Sultan sarayda bütün yetkileri kendi eline aldı. Fakat ilk beş yılında önemli olayların patlak vermesi (Çınar Vak'ası), Venedikliler karşısındaki yenilgiler (Bozcaada ve Limni'nin düşüşü) onu zor durumda bıraktı.

Mimar Kasım Ağa'nın vezîriâzamlığa uygun gördüğü hemşehrisi Köprülü Mehmed Paşa'nın adı gizlice Turhan Sultan'a bildirildi. Onun mevcut sorunların üstesin-

den gelmeye gücü yeteceği, vezîriâzamlığa lâayık olduğu yolundaki tavsiyeler üzerine Turhan Sultan bu tayini uygun gördü. Saraya getirilen Mehmed Paşa ile görüştü ve onun ileri sürdüğü dört şartı (1. Telhisleriyle bildirdiği meselelere karşı çıkılmayarak icraya konulmasının temini; 2. En faydalı olan ricâli istihdam edebilmek için tevcihat hususunda asla ricada bulunulmaması; 3. Vüzerâ veya vükelâdan birine teveccüh gösterilerek kendi salâhiyet alanına dahil ettirilmemesi, 4. Kendisi hakkında konuşmak isteyen garazkâr kimselere fırsat verilmemesi) "Vallâhü'l-azîm bu ricalarına müsaade olunur" diyerek kabul etti (Naîmâ, IV, 1701).

1657 sonbaharından itibaren IV. Mehmed'in seferler dolayısıyla Edirne'de uzun süreli ikametleri sırasında Turhan Sultan da onun yanında bulundu. Padişahın kısa süreli Edirne'den ayrılışlarında gözetimi için çoğunlukla vezirlerden biri görevlendirildi. Oğlunun uzun süreli seferde bulunduğu esnada zaman zaman İstanbul'a gitti. Edirne'ye gidiş dönüşlerin başlamasından birkaç yıl sonra 1072'de (1661-62) saray içinde oğlu adına bir daire (Avcı Sultan Mehmed Han Dairesi / Dolmabahçe Kasrı) yaptırdığı bilinmektedir. Turhan Sultan, Lehistan seferi için 8 Safer 1083'te (5 Haziran 1672) törenle Edirne'den çıkıp Kamañçe yönünde hareket eden oğluyla birlikte Babadağı'na kadar gitti. Ordu seferden dönüşüne kadar burada kalmaya karar verdi ve kubbe vezirlerinden İbrâhim Paşa muhafazasıyla görevlendirildi. Bu sırada sekiz yaşında bulunan torunu Şehzade Mustafa da onun yanındaydı. Ancak Babadağı'ndaki ikametî ordunun dönüşüne kadar sürmedi. Ordu sefer dönüşü Edirne'ye vardığında Turhan Sultan İstanbul'da idi. Padişah bir hafta geçmeden musâhib ikinci vezir Mustafa Paşa'yı annesini getirmek üzere İstanbul'a gönderdi.

Turhan Sultan, Köprülü Mehmed Paşa'nın vezîriâzamlığından sonra giderek devlet işlerinden uzaklaştı. 1656'dan itibaren vefatına kadar yirmi yedi yıl nisbeten sakin geçti. Turhan Sultan'dan Köprülü Mehmed Paşa'yı vezîriâzamlığa getirmesindeki rolü dolayısıyla övgüyle söz edilmiştir. Köprülü'nün damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Yanıkkale seferinin yönünü Viyana'ya çevirmesiyle başlayan sıkıntılı dönemi ise görmedi. Ordunun Viyana'ya yaklaştığı ve oğlunun Belgrad'da bulunduğu sırada 10 Receb 1094 (5 Temmuz 1683) tarihinde Edirne'de vefat etti (vefat tarihi bazı kaynaklarda 10-11 Şâban diye verilmiştir; bu muhtemelen *Silâhdar* Ta-

Turhan Sultan'ın 1663 tarihli vakfiyesinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Turhan Vâlide Sultan, nr. 150, vr. 8^a, 20^b)

rihi'ndeki "mâh-ı mezbûr" ifadesinden kaynaklanmıştır). Cenazesi ertesi günü ket-hüdâsi Hüseyin Ağa kontrolünde İstanbul'a gönderildi, perşembe günü ikinci vakti Yalı Köşkü'ne getirildi. Kaymakam ve ulemâ tarafından karşılanarak aynı gün (12 Receb 1094 / 7 Temmuz 1683) Eminönü'nde kendi yaptırdığı Yenicami yanındaki türbeye defnedildi.

Kaynaklarda, genellikle devlet işlerinde mutedil bir tavır ve doğru olanı yapma gayreti içerisinde olduğu, kendisine mâkul görünmeyen teklifleri güvendiği devlet adamlarının fikirlerini alarak sonuçlandırdığı üzerinde durulur. Bu arada katil olaylarını kısmen engellediği de belirtilir. Gülnüş Emetullah Sultan'ın etkisiyle oğulları Mustafa (II.) ve Ahmed'in (III.) doğumundan sonra kardeşleri Süleyman (II.) ile Ahmed'i (II.) boğdurmak isteyen IV. Mehmed'e engel olduğu, aynı şekilde Vezîriâzam Siyavuş Paşa'nın görevden alınmasının ardından katledilmesini, Sabatay Sevi'nin ölümlü cezalandırılmasını önlediği bildirilir. Fakat Anadolu kazaskerliği sırasında doğru sözlülüğüyle takdirini kazanmış olan Şeyhülislâm Hocazâde Mesud Efendi'nin o günkü entrika ve rekabet ortamı içerisinde uğradığı suçlamalar (IV. Mehmed'in yerine Şehzade Süleyman'ı geçirme gayreti içerisinde olması) sonucu katli (Osmanlı Devleti'nde görevinden alındıktan sonra katledilen ikinci şeyhülislâmdir) Turhan Sultan'ın bilgisi dahilinde gerçekleşmiştir. Oğlu üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. IV. Mehmed'in de annesine çok bağlı olduğu açıktır. Onu karşılayıp uğurlaması, vedalaşması sırasında hüzünlü ağıladığı kaynaklarda belirtilir. Devlet idaresindeki rolü ölümünün ardından söylenen, "Devletin rûkn-i a'zamı gitti" (Silâhdar, II, 116); "Devletin bir rûkn-i rekîni ... idiler" (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 156) gibi ifadelerde belirtilmiştir. Dine bağlılığı, cömertliği, hayır severliği ve hırslı olmayışı gibi özelliklerinden övgüyle bahsedilmiştir. Turhan Sultan'ın bir de kızının olduğu zikredilir. Yûsuf Ağa adlı bir kardeşinin İstanbul'da yaşadığı bilinmektedir.

Turhan Sultan'ın bilinen ilk hayır eseri 1063'te (1653) Beşiktaş'ta yaptırdığı çeşmesi olup günümüze ulaşmamıştır. Venedikliler'le olan savaş sırasında (1645-1669) duyulan ihtiyaç sonucu Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasında Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra inşa ettirdiği iki kalenin (Rumeli tarafında Kilidü'l-bahir, Anadolu tarafında Kal'a-yı Sultânîyye) güneyinde birer kale (Rumeli ta-

rafında Seddülbahir, Anadolu tarafında Sultânîye / Kumkale) yaptırmıştır. Her birinde birer cami, sıbyan mektebi, hamam ile ev, dükkân ve çarşılar bulunuyordu. Kaleler padişah tarafından 1659 sonbaharında inşaat devam ederken, 1661 yazında inşaat tamamlanmak üzere iken ve 1665 sonbaharında ziyaret edilmiştir. İkincisinde Turhan Sultan da bulunmuştur. İnşasını III. Murad'ın zevcesi ve III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın başlattığı Eminönü'ndeki Yenicami, Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır. 1598'de başlayıp (Selânikî, II, 733, 761) denize yakınlığı dolayısıyla zor ve masraflı ilerleyen inşaat, III. Mehmed'in 1603'te ölümü ve Safiye Sultan'ın 1605'te Eski Saray'a naklinin ardından yarım kalmıştı. Pencere altına kadar yükselmiş durumdaki bina, elli altı yıllık bir aradan sonra bir cami yaptırmak isteyen Turhan Sultan tarafından mimarbaşı Mustafa Ağa'nın yönlendirmesiyle bitirilmiş (1074/1663-64), 20 Rebülâhir 1076'da (30 Ekim 1665) Cuma günü açılış merasimle yapılmış, inşasına toplam 3080 kese akçe sarfedilmiştir (Abdurrahman Abdî Paşa, s. 214) Yenicami (Vâlîde Sultan Camii / Yeni Vâlîde Camii) Külliyesi cami, hünkâr kasrı, dârülkurrâ, sıbyan mektebi, sebîl, çeşme ve türbe ile Mısır Çarşısı'ndan oluşmaktadır (bk. YENİCAMİ KÜLLİYESİ). Turhan Sultan camiiye kitap vakfette geleneğine uyarak hem Çanakkale Boğazı kıyısında yaptırdığı kaleler içindeki camilere hem de Yenicami'ye kitaplar vakfettiği (bk. TURHAN VÂLİDE SULTAN KÜTÜPHANESİ). Ayrıca Kandıye Kalesi'nin alınmasının (1669) ardından kale içerisindeki binaların tamiri Turhan Sultan adına yapılmış, Saint Salvador Manastırı onun adına camiye çevrilmiştir. Kardeşi Yûsuf Ağa

adına Rumelikavağı'nda bir cami (Yûsuf Ağa Camii; Ayvansarâyî, II, 144), İstefede bir han, Resmo'da bir cami ve mektep inşa ettirmiştir. Diğer bazı vakıflarıyla ilgili vakfiyesi de mevcuttur (27 Receb 1073 [7 Mart 1663] Tarihli Vakfiyesi: Süleymaniye Ktp., Turhan Vâlîde Sultan, nr. 150 m.).

BİBLİYOGRAFYA :

Turhan Sultan Kütüphanesi Katalogu, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, nr. 2740, vr. 1^{a-b}, 12^a; Selânikî, *Tarih* (İpşirli), II, 733, 761; Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr Zeyli* (haz. Nevzat Kaya), Ankara 2003, s. 271-272; Mehmed Halife, *Tarih-i Gulmânî*, İstanbul 1340, s. 23, 38, 42-44; Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyi'nâme* (haz. Fahri Ç. Derin), İstanbul 2008, tür.yer.; Nâimâ, *Tarih* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, III, 953, 1165, 1324-1352, 1411; IV, 1648-1655, 1697-1701, 1716-1717; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 23, 34-35, 72, 82, 156; Silâhdar, *Tarih*, II, 116-117; Uşşâkizâde İbrâhim, *Zeyli Şekâik* (nşr. H. J. Kissling), Wiesbaden 1965, s. 608, 611-612; Râşid, *Tarih*, I, 415; İszâde *Târîhi* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996, s. 179; Ahmed Resmî, *Hamiletü'l-küberrâ* (haz. Ahmet Nezihi Turan), İstanbul 2000, s. 55-56, 62-63; *Devhatü'l-meşâiyih*, s. 64-66; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 20-22; II, 144; Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-nisâ*, İstanbul 1294, I, 137; Ahmet Refik [Altınay], *Turhan Valide*, İstanbul 1931; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 252-259, 290-306, 422; III/2, s. 588-589; A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956, s. 53, 81, 83, 105, tablo XXXVII/n. 6; Çağatay Uluçay, *Padişahlığın Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992, s. 56-59; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 2002, s. 144, 260, 280, 339-341, 342-343; Lucienne Thys-Şenocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan* (trc. Ayla Ortaç), İstanbul 2009; Şehabeddin Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicami Külliyesi", *TD*, sy. 28-29 (1975), s. 167-191; C. Woodhead, "Türkhan Sultân", *EI²* (İng.), X, 679.

FİLİZ KARACA

Turhan Sultan Türbesi - Eminönü